קאָנסטאַנטינאָפּאָל

לייב מלאך

איך ווייס ניט, וועלכע נאָמען דאָ צו באַנוצן: קאָנסטאַנטינאָפּאָל אָדער איסטאַמבול. דאָס צווייטע וואָרט, וואָס איז דורך קעמאַל פּאַשאַ באַנייט געוואָרן אַלס נאָמען פֿאַר דער מעטראָפּאָליע, איז טערקישער ווי דאָס ערשטע. און כאָטש אויף דער מאַפּע און אין דער רײַזע־ליטעראַטור ווערט דאָס וואָרט איסטאַמבול שוין שטאַרק גענוצט, געפֿינען זיך נאָך אָבער אַזעלכע, וואָס מיינען אַלץ, אַז דאָס זענען צוויי באַזונדערע שטעט.

נאָר ווי עס זאָל ניט זײַן, ביידע ווערטער האָבן דאָ, בײַ די גרענעצן פֿון די צוויי וועלט־טיילן, אייראָפּע און אַזיע, אַ באַזונדערן רייץ. אפֿשר פֿאַלט דער רייץ אין אויג גראָד אין בין־השמשות־נעפּל, וואָס לאָזט זיך אַראָפּ ווי אַ דורכזיכטיקער טיול איבער דעם לאַנגן פֿענצטער – דעם "גאָלדענעם האָרן", אָט דעם געדרייטן שפּיגל־פּאַס, וואָס פֿליסט אַרויס אָדער אַרײַן פֿונעם באָספּאָרוס. די ריזיקע צאָל מינאָרעטן, הייכע און נידעריקע מעטשעט־טורעמס, זעען אויס אין אַזעלכע בין־השמשותן ווי פֿאַנטאַסטישע וועלדער, ווי די שפּיצן פֿון ריזן־וועכטער.

עפּעס איז פֿאַראַן אין דעם בליק אויף קאָנסטאַנטינאָפּאָל, יענער געהיימער צימער פֿון נײַגער און אומהיימלעכקייט... איך ווייס ניט, פֿאַרוואָס די אַלע קופּאָלן דערמאָנען דווקא גראָד האַרעמס, געפֿאַנגענע פֿרויען, געהיימענישן.

דאָס אַלץ איז אַן איבערבלײַבעכץ פֿון אַ באַגריף, פֿון בילדער, וואָס לעבן נאָך בלויז אין זכּרון. נאָר פֿון דערווירקלעכקייט איז עס שוין פֿאַרשוווּנדן. אָט קומט אַרויף אויף דער שיף די טערקישע פּאָליצײַ. זיי, די טערקישע פּאָליציאַנטן, זענען ניט עקזאָטישער ווי אין וועלכע עס איז אַנדערן לאַנד פֿון אייראָפּע. די פֿעסקעס זענען אויך פֿאַרשוווּנדן. דאָס איז פֿאַרווערט אויף דער טעריטאָריע פֿון דער אַנאַטאָליער רעפּובליק. די שיף איז געאַנקערט בײַ די אַזיאַטישע ברעגעס, נאָר פֿאַר דיר שוימט אַ שטיק אייראָפּע. דיך גריסט אַ מאָדערנע מעטראָפּאָליע, אַ ציוויליזירטע הויפּטשטאָט, וואָס רײַסט זיך דורך

דעם וואַלד פֿון מינאַרעטן דורך אַלטערטימלעכע קופּאָלן און סודותפֿולע פּאַלאַצן פֿון סולטאַנען...

*

דער גאַנצער צויבער פֿון פֿאַרנאַכט צעשווימט מיטן פֿאַרגיין פֿון דער זון. דער פֿרימאָרגן ברענגט וואָכעדיקייט. זעסט אַ שטאָט, וואָס ליגט בײַם וואַסער ווי אַ פֿערד-פּאָדקאָווע, אויסגעקײלעכדיקט אין דרײַ זײַטן. איצט זענען מיר פֿאַראַנקערט בײַם אײראָפּעיִשן ברעג. נאָר די ווידער-קולות פֿון אַזיע שלאָגן זיך אָן אַהער. די פֿעסקע איז פֿאַרשוווּנדן, נאָר דער נערוועזער געשרײַ פֿונעם אָריענט איז געבליבן. אַראָפּגייענדיק פֿון דער שיף, באַטרעטנדיק די אָטאָמאַנישע ערד, פֿילט מען זיך ווי אין געשטויז פֿון צוויי וועלטן – אַן אויסערלעך-אײראָפּעיִשע און אַן אינערלעך-אַזיאַטישע. אַ שטאָט מיט מעטראָפּאָליע-טומל. איבערהויפּט בײַ די בריק, וואָס פֿאַראייניקט ביידע וועלטטײלן, אַזאַ טומל הערט מען אין די אַנדערע וועלט-שטעט. עס שלאָגן פֿון דעם טומל דאָ אַרויס טויזענטער עכאָס, וואָס פֿאַרשטאַרקן דעם אָפּהילך. עס איז פּשוט טויב צו ווערן. עס איז אָפּגעשאַפֿט געוואָרן די פֿעסקע און דער שלייער פֿאַרן פּנים, די הויזן פֿון די טערקישע פֿרויען, די טערקיש-אַראַבישע שריפֿט איז פֿאַרביטן געוואָרן אויף דעם לאַטײַנישן אַלף-בית. אָבער דער כאַראַקטער פֿון מזרח-טומל איז אַלץ געבליבן.

*

מיטן אַזיאַטישן שטאָט-טײַל קאָן מען זיך אויך ניט שעמען. וויפֿל אוצרות ליגן דאָרט, וויפֿיל מי, וויפֿל קונסט פֿון בוי און אַרכיטעקטור! וואָס פֿאַראַ מאָשעען, פּאַלאַצן, דענקמעלער? דער אָריענט ווייסט ניט פֿון קיין פּראָפּאָרציע. קעגנאיבער די מאָשעען און פּאַלאַצן שטייען אָרעמע הײזלעך פֿון האָלץ. נעבן בלויען מאַרמאָר – האַלב-אײַנגעפֿאַלענע חורבות. אין די פּאַלאַצן ווינט מען שוין ניט. קעמאַל פּאַשאַ האָט זיי פֿאַרוואַנדלט אין מוזייען. אין די אײַנגעפֿאַלענע שטיבלעך ווינט נאָך אָבער יאָ... וואָרעם קעמאַל פּאַשאַ האָט דורכגעפֿירט אַן אויסערלעכע רעוואָלוציע, אָבער ניט קיין אינערלעכע. ער האָט אָפּגעשאַפֿט די סאַטראַפּיע, אָבער ניט אויסגעוואָרצלט די אָרעמקייט. די שאַך-קאַמערן געהערן דער נאַציע, אָבער די נאַציע אַליין האָט נאָך קיין ברויט ניט.

פֿונדעסטוועגן זענען די אויסגעלעדיקטע פּאַלאַצן פֿאָרט נאָך לעבעדיקע מאָנומענטן, וואָס דערציילן פֿון דער נעכטיקער גרויסקייט, פֿון דער סולטאַנען-הערשאַפֿט, פֿון דער מוסולמענישער מאַכט. אָט זענען די מאָשעען פֿון סולײמאַן. דער בלויער מעטשעט און "אַיאַ-סאָפֿיאַ". דאָ שטייען נאָך פֿאַר דיר אין זייער ווירקלעכקייט אַלע געמעלן פֿון די פֿאַנטאַסטישע מעשׂה-ביכלעך. איבערהויפּט צייכנט זיך אויס די "אַיאַ-סאָפֿיאַ", וואָס איז דורך צען טויזנט שקלאַפֿן אין משך פֿון פֿינף יאָר אויפֿגעבויט געוואָרן. דאָס איז ניט בלויז דער טעמפּל פֿון מחמדס גאָט, נאָר דער טעמפּל פֿון דער מחמדאַנישער סולטאַנען-הערשאַפֿט. דאָס איז אַזוי אָטעם-פֿאַרכאַפּנדיק געבויט, ס'איז אַזוי גיגאַנטיש אימפּאָזאַנט, אַז דער פּשוטער מענטש מוז צעמישט ווערן בײַם באַטרעטן די שוועל. ער מוז אינגאַנצן ווערן איין שטיק אונטערטעניקייט און געהאָרכזאַמקייט. דרײַ מאָל אין טאָג דאַוונט מען דאָרט. די מעדזונען-פּריסטערס ווייסן נאָך הײַנט, ווי אָנצוהאַלטן דעם פּרעסטיזש פֿון דער רעליגיע לויט אַלע כּללים און מנהגים. כאָטש אין דרויסן, אויף דער גאַס, פֿאַר דער טיר, פֿלאַטערן די אייראָפּעיִשע אויפֿשריפֿטן.

מאָשעען, טורעמס, שפּיצן אויף יעדן ווענד און קער. נאָך יעדן זיג – אַ מאָשע. בלויז דער מאָשע פֿון סולטאַן אַהאַמעד, ווערט פֿאַרוואַנדלט אין אַ מוזיי. די איבעריקע זענען באַשטימט סײַ פֿאַר פֿרעמדע טוריסטן און סײַ פֿאַר אייגענע גלויביקע.

און ווילסטו וויסן ווי ברוטאַל, אַכזריותדיק און פֿאַרשווענדעריש עס האָט געלעבט איינער פֿון די לעצטע סולטאַנען? – פֿאַר צוויי און אַ האַלבן דאָלאַר וועט מען עס דיר ווייזן. עס איז ניט קיין סך. ווען ער, דער סולטאַן, האָט געלעבט און איז געזעסן אויף דעם טראָן פֿון פּערזישע טעפּיך-קישעלעך, האָבן מענטשן זיכער מער געגעבן דערפֿאַר ווי צוויי און אַ האַלבן דאָלאַר. ס'האָבן זיך געפֿונען אַזעלכע, וואָס וואָלטן געגעבן טויזנט אַבי אַ קוק צו טון, אַבי איבערצוטרעטן די שוועל פֿון סולטאַנס פּאַלאַץ. און ניט נאָר דעם פּאַלאַץ, דאָס איז ניט געווען דער עיקר, דאָס וואָס האָט צוגעצויגן, איז געווען דער – האַרעם. וואָרעם נאָך איצט, ווי נאָר די טוריסטן-גרופּע שפּאַנט אַריבער די שוועל פֿון פּאַלאַץ-מויער, גיט מען זיך דאָס ערשטע אַ לאָז צום האַרעם, נאָר אַ חוץ עטלעכע פֿאַרוויאַנטע יעוונוכן, וואָס זענען איבערגעבליבן דאָרט, זעט מען גאָרניט. דער עולם, מענער און פֿרויען, לאָזט זיך צו בעטן, צו די טואַלעט-טישלעך, טאַפּן מיט די בליקן יעדעס ווינקעלע דאָרט, עס איז נאָך איצט אַפֿילו פּיקאַנט...

נאָר דער עיקר איז דער גרויסער אוצר, וואָס ליגט דאָ און וואָס איז געבליבן ביז איצטער אומבאַרירט, ווי פֿאַרגליווערט. זעסט דאָ די גאַנצע געמיינהייט פֿון די טראָנען. דאָ ליגט חניפֿה פֿון געקרוינטע קעפּ אין פֿאָרעם פֿון – מתּנות. אַ וועלט מיט מתּנות: רובינען און בריליאַנטן אין דער גרויס פֿון טויבן-אייער. גאָלד און גאָלד. שטיקער גאָלד אין פֿאַרשידענע פֿאָרעמס. קרוינען און שווערדן, מעסערס און ביקסן, באַזעצט מיט פּערל און כלערליי איידלשטיינער, גאָלדענע געבעט-ביכער, גאָלדענע שרײַב-קעסטלעך, גאָלדענע שטולן, גאָלדענע שיך, האַלדזבענדער, אַ וואַלד מיט גאָלד...

און נאָכדעם קומען מעדאַלן און אָרדענס פֿון פֿאַרשידענע גרויסע, גרעסערע און קלענערע מלכים. און ניט נאָר פֿון מלכים, נאָר אויך פֿון רעפּובליקאַנישע פּרעזידענטן. און די אַלע מעדאַלן זענען ווידער באַזעצט מיט בריליאַנטן, בריליאַנטן און בריליאַנטן. אַ גאַנצער בראַנד ווערט אָנגעצונדן אין אויג פֿון אָט די אַלע שטיין-פֿייערן.

פֿאַרוואָס עס איז געגאַנגען אין לעבן אָט די מעדאַל-שענקערס צו באַערן מיט די קאָסטבאַרסטע מתּנות – אויסגעזויגענעם זאַפֿט פֿון פֿאָלק – דעם אַזיאַט, דעם לעצטן סולטאַן, איז קיין סוד ניט: איין האַנט האָט געוואַשן די צווייטע...

*

אימפּאָזאַנט און אײַנדרוקספֿול איז דאָ דער אָריענטאַלישער באַזאַר, וואָס איז איינציק אין זײַן פֿאָרעם און פֿאַרנעם. אָט-אָ-דאָ, דוכט זיך, ליגט דער שליסל צו דער נשמה פֿון טערקיש-אָריענטאַלישן מענטשן. עס איז מאָדנע, כּמעט אומגלויבלעך. נאָר דאָס ערשטע מאָל האָב איך זיך געפֿילט, גייענדיק אינעם באַזאַר ווי אין עפּעס אַ היכל. עס איז געווען אין דעם עפּעס אַ מיסטיש געפֿיל.

דער באַזאַר איז געבויט אין ביזאַנטינישן סטיל און עס איז פֿאַראַן דאָ אַ געמיש פֿון קריסטלעכקייט און מוסולמענישקייט. דער אַמאָליקער גרעאַנגל, בעת וועלכן טײַכן בלוט האָבן זיך געגאָסן, האָט דאָ איצטער, נאָך הונדערטער, הונדערטער יאָרן, איבערגעלאָזט זײַן אָטעם אויף די דיקע ווענט מיט אַרקאַדן און די געמעלן. דער באַזאַר ציט זיך לאַנג און טיף. ברייט און ווײַט. עס דויערט אַ האַלבן טאָג אויסצוגיין דעם באַזאַר. פֿאַרהעלטנישמעסיק איז דאָרט שטיל. די סוחרים אַליין, ס'רוב פֿון זיי, עכטע "אָריענטאַלישע" ייִדן פֿון – יאַס און קאָנסטאַנץ, פֿון גאַלאַץ און בראַילאַ,

טומלען ניט, שלעפּן ניט בײַ די פּאָלעס. זײ זינגען נאָר אויס זײערע סחורות אויף אַ מוזיקאַלישן אינסטרומענט – דאָס פֿאַראינטערעסירט דעם דורכגײער. אָבער – קויפֿן, קויפֿט מען ניט.

מיט אײנעם כאַפּ איך אַ שמועס אויף ייִדיש: "מען לײזט ניט?"

"ס'איז קריזיס אויף דער װעלט. אַמאָל, שיפֿן זענען דורכגעפֿאָרן, האָט מען געלײזט. ייִדן זענען געפֿאָרן קײן ארץ־ישׂראל און צוריקװעגס, האָט מען אין טערקײ געקויפֿט ארץ־ישׂראל־דיװאַנעס, אויסגעאַרבעט אין – פּערסיע. הײַנט אָבער, אַז מען פֿאָרט גאָרניט צוריק פֿון ארץ־ישׂראל..."

מילא, געקויפֿט האָב איך טאַקע ניט, אָבער אַ סך זאַכן האָט ער, דער טערקישער ייִד פֿון – רומעניע, װאָס האָט אַמאָל געהאַלטן אַ ייִדיש טעאַטער אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל זיך דערװוּסט פֿון *מיר* נײַעס. אַ שטײגער, אַז דזשײקאָב פּ. אַדלער איז געשטאָרבן און אַז – דוד קעסלער לעבט שוין אויך ניט...

גאַלאַטאַ־בעראַ איז דער אײראָפּעיִשער שטאָט־טײל. טאַקע אײראָפּע גופֿא. דאָס איז אַן ענגער, צונויפֿגעדרענגטער שטח. אין אַלע צײַטן האָבן דאָרט געװוינט די אײראָפּעער. דאָס איז געװען אַ מין אײראָפּעיִשער אינדזל בײַ ברעגעס פֿון אַזיע. גאַלאַטאַ־בעראַ האָט אַלע מנהגים, דעם גאַנצן אָנבליק פֿון אַ גרויסער אײראָפּעיִשער שטאָט: געשעפֿטן און קאַפֿען, רעסטאָראַנען און קינאָס, האָטעלן און טעאַטערס.

די גאַסן זענען דאָ פֿונדעסטװעגן שמאָל, געדרײט, צו קלעטערן אויף טעראַסע־טרעפּ. גראָד דער עכט־אײראָפּעיִשער טײל פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל־איסטאַמבול איז ניט אינטערעסאַנט. עס איז ניט דערגאַנגען צו דער אײגענאַרטיקער שײנהײט פֿון אַן אַזיאַטישער הויפּט־שטאָט און קומט ניט צו אַן אמתער אײראָפּעיִשער מעטראָפּאָליע.

באַדויערן די טוריסטן, װאָס מען האָט דאָ "אַראָפּגענומען" דעם כאַראַקטער פֿון אָריענט. אַז מען באַגעגנט זיך מיט טערקישע פֿרויען, איז שוין ניט מיט די שלײערן פֿאַר די פּנימער, אין די ברײטע הויזן, נאָר אָנגעטון אײנפֿאַך, װי אונדזערס גלײַכן, און דערצו זעט מען זײ נאָך, די טערקישע פֿרויען, בײַ פֿאַרשידענע אַרבעטן: אין געשעפֿט, אין רעסטאָראַן, אין פֿאַבריק. האָבן טאַקע די אײראָפּעיִשע טוריסטן װאָס צו זײַן אומצופֿרידן... די טוריסטן װילן נאָר אײנס: האַרעמס...

אויסערלעך זעט מען די השפּעה פֿון קעמאַל־פּאַשאַ זיכער אויף טריט און שריט. אַלץ, װאָס איז פֿאַרבונדן מיט טערקישע טראַדיציע, איז איצט אַ פֿאַרברעך. אין די דערפֿער, זאָגט מען, אונטער פֿאַרהאַקטע לאָדנס, טוט מען

זיך אָן אין דער פֿעסקע און די פֿרוי פֿאַרשלייערט זיך דאָס פּנים מיט אַ וווּאַל.

פֿון דער אַנדערער זײַט וואָלט גוט געווען, ווען די אייראָפּעיִשע ״קולטור און ציוויליזאַציע״ זאָל ניט דאָרטן אַרײַנרייסן אין אירע ״העכסטע״ און ״נײַעסטע״ פֿאָרמען, ווי אַ שטייגער, קאָנצענטראַציע-לאַגערן, ביכער-שׂרפֿות, צענזור אויפֿן פֿרײַען וואָרט, באַוואָפֿענונג-געיעג, רדיפֿות, תּפֿיסות איבערגעפֿולטע מיט אַרבעטער.

אין אַ שמועס מיט אַ פֿאָרט-אַרבעטער דערוויס איך זיך, אַז אָט די דאָזיקע ״ציוויליזאַציע״ איז שוין היפּש אַרײַנגעדרונגען אין דער מאָדערנער טערקײַ. קעמאַל-פּאַשאַ וועגדט זי שוין אָן. און ניט אומזיסט האָט מען אים אין גאַלאַטאַ-בעראַ אויפֿגעשטעלט אַ מאָנומעמט אַלס זעלנער און דיפּלאָמאַט, אַלס דיקטאַטאָר און ציוויליזאַטאָר...

פֿון: *פֿון פּוילן ביז טערקײַ*. פּאַריז 1939, ז' 200-206